

УДК 347.238

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ

Тичковська О.В.

Навчально-науковий інститут права
Національного університету водного господарства та природокористування

У статті досліджено теоретичні питання регулювання спільної власності подружжя. На основі аналізу наукових джерел висвітлено, поняття спільної сумісної власності, що є об'єктами такої власності. Описано яким чином особисте майно членів подружжя може стати частиною спільної власності подружжя. Зроблені висновки можна використати для удосконалення законодавства.

Ключові слова: власність, спільна сумісна власність, особиста власність кожного подружжя, об'єкт спільної власності, презумпція спільної власності.

Постановка проблеми. Шлюбні відносини змінюють правовий статус чоловіка та дружини, призводять до утворення сім'ї, в якій виникають особливі стосунки особистого характеру, що мають враховуватися також у сфері майнових відносин. Законодавством, зокрема шлюбно-сімейним, встановлюється для подружжя спеціальний правовий режим щодо набутого в шлюбі майна. Оформлення шлюбних відносин зумовлює виникнення в подружжя не лише особистих майнових, а і немайнових прав та обов'язків, а також створює спільну для них категорію стосовно майна – сумісна власність або власність подружжя.

Як свідчить практика, проблемних питань з приводу такого майна не виникає, до того моменту, доки немає процедури його розподілу. Саме в процесі встановлення кому і скільки має належати майна і виникає безліч питань, зокрема: що є спільною власністю, а що особистою кожного з подружжя; яким чином розділити майно, якщо у сім'ї працює лише чоловік або дружина, і його(її) зарплата є єдиним джерелом доходу і ряд інших проблемних моментів. Ці питання неодноразово досліджували науковці, але спільної думки на даний час досягнуто не було. Враховуючи тенденцію збільшення припинення шлюбно-сімейних відносин, а у зв'язку із розподілом спільного нажитого майна є необхідність удосконалення законодавства, яке могло би врегулювати ці правовідносини. Саме тому вивчення даного питання є актуальним напрямком сучасної правової науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питання спільної власності подружжя присвятили свої праці такі вчені, як: І.В. Жилінкова, О.М. Калітенко, Н.С. Кузнецова, В.М. Косак, В.О. Рясенцев, В.І. Семчик, Є.А. Суханов, В.М. Самойленко, О.В. Дзера, С.М. Лепех, О.С. Иоффе, Т.О. Ариванюк, Г.В. Юровська, А.М. Нечаева, Д.І. Фолошня та інших дослідники загальних проблем права власності, та права спільної власності подружжя.

Постановка завдання. Поглиблене вивчення правової природи майна, що належать подружжю; аналіз основних проблемних питань спільної сумісної власності; визначення порядку та особливостей перетворення особистого майна у спільне.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 316 ЦК України закріплює визначення права власності. А саме: правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює від-

повідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Прийнято розрізняти право власності в об'єктивному і суб'єктивному значенні. Право власності в об'єктивному значенні – це сукупність правових норм, що регулюють відносини власності (порядок набуття, здійснення та припинення права власності). Право власності в об'єктивному значенні є юридичною підставою існування і реалізації права власності, що належить певному суб'єкту, тобто права власності в суб'єктивному значенні. Право власності в суб'єктивному значенні – це забезпечена законом можливість конкретної особи володіти, користуватися і розпоряджатися річчю своєю владою і у власному інтересі. Цьому праву власника відповідає обов'язок усіх інших осіб утримуватися від порушення його правомочностей.

Вважається, що класична структура права власності походить з римського права. Проте, автори деяких сучасних досліджень стверджують, що приписування римлянам тлумачення права власності як тріади повноважень є перебільшенням, оскільки жодне джерело римського права не вказує на саме таку конструкцію власності. За висновками В. А. Савельєва, загальноприйняте ототожнення римських «dominium і proprietas» є некоректним, бо вони застосовувалися для позначення різних аспектів право-відносин власності. Римська юриспруденція не виробила «єдиного» й «абсолютного» права власності, натомість, було добре розроблено інститут права власності, «розділеної» на окремі повноваження. Dominium означав повну правомірну владу, належне панування над певним тілесним об'єктом, в якому поєднувалися речово-правовий та особистісний аспекти; він набувався виключно законними способами. Proprietas – це речове право, яке протиставлялося іншому речовому праву – ususfructus – праву користування річчю та одержання доходів. Призначення proprietas – підкреслити не аспект володарювання над річчю, а її приналежності певній особі; тому між власністю (proprietas) та володінням немає нічого спільного [8, с. 180].

За загальним правилом спільна власність може бути частковою або сумісною. Критерієм відмежування є визначення часток. Від часткової спільна сумісна власність відрізняється тим, що частки співвласників заздалегідь не визначені. ЦК України визначає, що за загальним правилом спільною власністю є спільна сумісна власність, яка виникає лише у передбачених за-

коном випадках, що підкреслюється законодавчо закріпленою презумпцією спільної часткової власності (ч. 4, ст. 355 ЦК).

Відповідно до ст. 60 СК України, що відповідає ч. 3 ст. 368 ЦК, майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності. Підґрунтям цієї норми є світоглядне судження розробників СК України, на думку яких, спільна сумісна власність подружжя є матеріальною передумовою міцності шлюбу, здійснення подружжям різних соціальних функцій, зокрема народження і виховання дитини [1]. Можна по різному ставитись до цієї позиції, однак необхідно відзначити дві обставини досить важливого характеру. По-перше, правило про спільну сумісну власність подружжя піднесене в СК майже до абсолюту, що не можна визнати природним і таким, що відповідає сучасним реаліям життя. По – друге, модель регулювання відносин спільної сумісної власності подружжя не можна визнати досконалою. Це проглядається і на етапі здійснення подружжям спільної власності при придбанні і відчуженні майна, і на етапі перетворення спільної сумісної власності у спільну часткову, і у випадках припинення спільної власності. Сімейним кодексом встановлено принцип спільності придбаного в період шлюбу майна (за винятками, прямо встановленим законом). Згідно ст. 60 СК України встановлюється, що майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини самостійного заробітку.

У юридичній літературі висловлюється також думка про те, розповсюдження режиму спільності майна та спеціальний порядок розпорядження таким майном зумовлює виникнення у власника добровільних обмежень щодо здійснення права власності в силу деяких юридичних фактів [3, с. 198]. Разом з тим, незалежно від наявності шлюбу, кожен з подружжя може мати майно, яке належить на праві власності йому особисто.

При розподілі спільного майна необхідно встановити частку, яку отримує кожен з подружжя, тому виникає потреба законодавчого роз'яснення та питання частки в спільній сумісній власності (статті 370, 371, 372 ЦКУ, статті 64, 70 СКУ). У теорії цивільного права наголошується: невизначеність частки в спільній власності, зокрема, її розміру, не означає, що такої частки взагалі немає.

Аналіз норм ЦК України свідчить, що законодавець унормовує існування лише тоді, коли співвласники мають можливість або постає необхідність визначити свої частки, наприклад, унаслідок розлучення, що призводить до перетворення спільної сумісної власності на спільну часткову власність. На відміну від підстав виникнення спільної часткової власності, законодавство чітко визначає випадки виникнення спільної сумісної власності. Остання вважається спільною частковою власністю, якщо іншого не передбачено законом або договором [4, с. 13-16]. Отже, спільна сумісна власність, на відміну від спільної часткової, може виникати лише у випадках, передбачених законом або договором. Ні ЦК України кодекс, ні інші законодавчі акти не передбачають такої підстави її виникнення, як успадкування частки в спільній сумісній власності.

Спільна власність, яка характеризується множинністю суб'єктів при єдності об'єкта є специфічним правовим феноменом, що досить часто зустрічається на практиці. Множинність суб'єктів на стороні власника істотно впливає на специфіку відносин спільної власності, як на відносини між співвласниками, так і на відносини самих співвласників із третіми особами. Загальні положення про право власності, його виникнення і припинення повною мірою застосовуються і до спільної власності. Однак це у свою чергу не виключає існування цілої низки спеціальних правил, що «відтіняють» специфіку відносин спільної власності. Водночас не можна повністю «усамостійнити» спільну власність, як зазначив Є. О. Суханов, «спільна власність є особливим юридичним способом закріплення одночасного володіння матеріальною цінністю не одноособово, а декількома власниками» [5, с. 95], інакше кажучи, спільна власність не є особливим видом власності. Тенденцією розвитку законодавства на сучасному етапі слід визнати розширення кола випадків виникнення відносин спільної власності. Це обумовлено включенням у цивільний оборот речей, правочини з якими за радянських часів не дозволялись або істотно обмежувались (земля, нерухоме майно, майнові комплекси тощо), поширенням договірної регулювання (із можливістю встановлення режиму спільної власності) на сфері, для яких договори раніше вважались інструментально неприйнятними. Перший випадок може бути проілюстровано виникненням спільної власності у випадку приватизації житла, при створенні об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, створенні та функціонуванні інших житлових і нежитлових майнових комплексів.

Як зазначається у літературі, що право спільної сумісної власності подружжя є різновидом права приватної власності фізичних осіб. Тому, щодо об'єктів права власності подружжя прийнято застосовувати загальні правила. В свою чергу, сімейне законодавство, визначає яке майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності.

Спільна сумісна власність подружжя – це майно, яке набуто подружжям за час шлюбу (або під час спільного проживання однією сім'єю), крім речей індивідуального користування [1].

Право спільної сумісної власності як загально цивілістична категорія істотно відрізняється від права спільної часткової власності. Право спільної сумісної власності не поділене на частки, тому усі співвласники мають однакове, рівне право володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном. Така частка може бути виділена за домовленістю між співвласниками або у разі спору – судом.

Із цього питання С.М. Лепех зазначає, що саме з моменту реєстрації шлюбу починає діяти презумпція спільності щодо всього майна, яке набувається подружжям, окрім винятків встановлених законом [6, с. 85-96].

При розгляді особливостей визначення поняття «спільна власність подружжя», необхідно також встановити, що є об'єктом такого права, або що може визнатись таким об'єктом.

У статті 61 СК України наводиться перелік об'єктів права спільної сумісної власності, зокрема законодавець визначає, що:

1) об'єктами права спільної сумісної власності подружжя можуть бути будь-які речі, за винятком тих, які виключені з цивільного обороту;

2) об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу;

3) якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, в тому числі гонорар, вигрощ, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя;

4) речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [1].

Як уже зазначалось, право спільної сумісної власності подружжя є різновидом права приватної власності фізичних осіб. Тому об'єктами цього права є будь-які речі, що належать фізичній особі на праві приватної власності. Хоча і існує певний перелік таких об'єктів, але чітко визначеного остаточно затвердженого на сьогодні не має, тому що у багатьох нормативно-правових актах перелік цих об'єктів змінюється і таким чином не має змоги законодавцю закріпити вичерпний перелік.

Розглядаючи ч. 2 статті 61 СК України, де зазначається, що об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу. Якщо ж розглядати цю частину в такому розумінні, то мається на увазі, що доходи кожного з подружжя стають об'єктом права спільної сумісної власності дружини і чоловіка з моменту їх внесення до сімейного бюджету. З таким твердженням погоджується і В. А. Рясенцев [7, с. 220]. В свою чергу ми не можемо приймати таку думку, як єдино правильну. Адже у такому разі для виникнення права спільної сумісної власності, кожному із подружжя щоразу необхідно проявляти свою бажання стосовно поповнення сімейного бюджету. Але для застосування правового режиму регулювання відносин між подружжям з приводу майна дружини і чоловіка закон цього не передбачає. Як зазначається у літературі, законний правовий режим, застосовується у тому разі, коли він не змінений шлюбним договором. Цікаву думку з приводу ч. 2 ст. 61, висловив О.С. Іоффе, який зазначив, що якби утворення майнової спільності залежало від подальших вчинків того з подружжя, хто є набувачем, який забажав чи не забажав би використовувати нажите майно для загальносімейних цілей, діяло б уже не правило закону, а довільний розсуд кожного з подружжя [8, с. 250]. Поряд з цим виникає ще один юридичний факт, встановлення якого є необхідним при розподілі спільного майна, а саме – як встановити чи були внесені кошти до сімейного бюджету, тобто, мається на увазі, яким чином і в який момент отримані кошти стали частиною сімейного бюджету. Також, важко встановити, що розуміється під поняттям «сімейного бюджету» у подружжя, яке ділить майно.

Отже, ми погоджуємося з думкою Т. Ариванюк, про те, що ст. 61 СК України не передбачає дію режиму спільності майна подружжя залежно від його передачі до бюджету сім'ї [9, с. 5]. Якщо ж розглядати ч. 3 ст. 61 СК України, то вона суперечить ч. 2 даної статті, оскільки ч.3 статті передбачає, що якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, гроші, інше майно, в тому числі гонорар, вигрощ, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності обох з подружжя. В такому випадку, для виникнення права спільної сумісної власності на майно про яке йде мова, не потрібно, щоб воно було внесене до сімейного бюджету.

Незрозумілим є і той момент, де передбачається що доходи, одержані одним із подружжя і внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу, є об'єктом права спільної сумісної власності обох з подружжя. Проте, аналіз правової літератури, дає нам змогу зрозуміти, що особа, яка внесла вклад у банківську (кредитну) установу, володіє зобов'язальним, відносним правом на нього, оскільки внесені кошти мають не індивідуально-визначені, а родові ознаки. Право ж власності на кошти, внесені на рахунок, переходить до банківської (кредитної) установи. Подружжю може належати не тільки право спільної сумісної власності на речі, а й майнові зобов'язальні права: на вклад у банківську (кредитну) установу, на пай, на вклад у господарському товаристві. Тому виникає необхідність чіткого розмежування поняття «право спільної сумісної власності подружжя» та «спільне майно подружжя».

Незважаючи на те, що науковці погодилися з необхідністю розмежування понять: «спільна сумісна власність подружжя» та «спільне майно подружжя». Однак у чому полягає відмінність між ними поки що встановлено, лише прийнято зрозуміти що останнє є більш ширшим і включає більше ознак [2].

Законодавством визначено, що спільною сумісною власністю подружжя можуть бути речі, сукупність речей, цінні папери, готівка.

Цивільне законодавство визначає термін «майно» у трьох значеннях:

1) лише майно, гроші, цінні папери або сукупність речей;

2) не тільки речі, а й майнові зобов'язальні права;

3) речі, майнові зобов'язальні права та майнові обов'язки.

К. Граве, В. Тархов, Є. Ворожейкін, І. Жилінкова під спільним майном подружжя розуміють не тільки речі, що належать дружині та чоловіку на праві спільної сумісної власності, а й інші майнові права та обов'язки. З даною думкою важко погодитись. Як справедливо зазначає В. Рясенцев, поняття нажитого майна не охоплює борги.

Під час визначення об'єктів спільної сумісної власності виникає низка проблемних питань. Насамперед ні СК України, а ні інші законодавчі акти не дають підстави для висновку про загальність правила щодо включення до складу спільного майна подружжя, боргів. Так, згідно із ч. 2 ст. 52 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) фізична особа-підприємець, яка перебуває у шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном і часткою

в праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме їй у разі поділу цього майна. Отже, у разі порушення зобов'язання одним із подружжя останній відповідає своєю часткою в праві спільної сумісної власності, а не спільним майном в цілому. Лише ті борги, які виникли під час шлюбу, можуть розглядатися, як частина спільного сумісного майна у випадках, коли сторонами у зобов'язанні виступають обидва з подружжя, тобто коли вони кожен з них уклав такий договір, або договір було укладено хоча б одним із подружжя, але майно, набути в наслідок його укладання буде використане в інтересах сім'ї [1].

Відповідно до законодавства є певні умови, коли особисте майно одного з подружжя може перетворитися в об'єкт спільної власності. До них відносять ті дії, які вчиняє один з подружжя для покращення якостей та властивостей майна одного з подружжя, яке використовується спільно, тобто мається на увазі, що якщо чоловік отримав у дарунок автомобіль, а кошти на його модернізацію використав з сімейного бюджету, то такий автомобіль стане часткою спільного майна подружжя.

Не менш важливим є питання щодо визначення режиму майна, коли його створення розпочинається у шлюбі, а при поділі спільного майна, воно не завершено, наприклад: починається будівництво житлового будинку, але в експлуатацію він ще не зданий. Стосовно цього висловила свою думку Г.В. Юровська, яка зазначає: «У разі поділу майна, особливо після припинення шлюбних відносин, той ж подружжя, на чие ім'я оформлені відповідні документи, не зацікавлений у завершенні процедури, передбаченої ст. 331 ЦК України, та реєстрації цього об'єкта навіть тоді, коли фактично будівництво завершено та будинок експлуатується за призначенням». Вирішенням цього питання може стати використання норм ст.ст. 60, 69, 70 СК України, ч. 3 ст. 368 ЦК України. Зокрема, незавершений будівництвом будинок, будівництво якого розпочалося у шлюбі може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя з визначенням часток [10, с. 47].

Правові наслідки, які можуть настати у таких випадках, не можуть бути однаковими для усіх

ситуацій. Це можна підтвердити посилаючись на статтю 62 СК яка передбачає, що «у разі спору» це майно може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності. Відсутність спору є свідченням того, що правовий режим майна одного з подружжя, вартість якого істотно збільшилася внаслідок спільних трудових чи фінансових затрат або грошових затрат другого з подружжя, залишається незмінним.

Лише у разі доведення того, що такі затрати другий із подружжя робив з метою набуття права співвласності, то він зможе претендувати на збільшення частки від спільного майна при його розподілі.

Враховуючи все вище зазначене хотілося б привернути увагу законодавців до усунення недоліків стосовно колізій нормативно-правових актів, що регулюють спільну власність подружжя шляхом чіткого визначення і законодавчого закріплення таких понять, як: «об'єкт спільної власності», «бюджет сім'ї», «момент внесення майна і коштів до сімейного бюджету».

Висновки. Отже, спільне майно подружжя – це усе майно, яке набуто подружжям за час перебування у шлюбі. При цьому не важливо значення, хто саме купував ту чи іншу річ, на чие ім'я (чоловіка чи дружини) вона оформлена, та хто із подружжя заробляв кошти для придбання цього майна.

До спільної сумісної власності подружжя відносяться також і будь-які доходи, отримані чоловіком чи дружиною за час шлюбу, сюди належать зарплати, пенсії, стипендії та інших доходи, зокрема, якщо член подружжя уклав договір, то гроші і будь-яке інше майно, які були одержані за цим договором, теж будуть спільною власністю подружжя.

Чоловік і дружина мають рівні права стосовно такого майна. Вважається, що будь-який правочин щодо такого майна, вчиняється за згодою іншого з подружжя та в інтересах подружжя. Законодавець не передбачає необхідності визначення форми надання такої згоди, проте, якщо чоловік чи дружина бажають укласти договір, який підлягає нотаріальному засвідченню або реєстрації, то така згода обов'язково надається у письмовій формі і нотаріально засвідчена.

Список літератури:

1. Сімейний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
2. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Дзера О.В. Цивільне право України. Загальна частина: Підручник / О.В. Дзера // – Київ: Юрінком Інтер. – 2010. – 976 с.
4. Поліщук Л. Форми права власності за законодавством України // Віче. – 2011. – № 14. – С. 13-16.
5. Суханов Е.А. Лекции о праве собственности / Е.А. Суханов. – М., 1991. – С. 165.
6. Лепех С.М. Правовий режим грошей як спільного майна подружжя / С.М. Лепех // Право України. – № 10. – С. 85-96.
7. Рясенцев В.А. Семейное право / В.А. Рясенцев. – М.: Юрид. лит-ра, 1967. – 224 с.
8. Иоффе О.С. Советское гражданское право: [курс лекций] / О.С. Иоффе. – Ч. 1. – Л.: ЛГУ, 1958. – 511 с.
9. Ариванюк Т.О. Правове регулювання відносин власності між подружжя: автореф. ... канд.юрід.наук за спец.: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / Т.О. Ариванюк. – Київ, 2002. – С. 16.
10. Юровська Г.В. Проблемні питання застосування Сімейного кодексу України у судовій Практиці / Г.В. Юровська // Право України. – 2013. – № 10. – С. 45-52.
11. Нечаева А.М. Семейное право: Курс лекций / Александра Нечаева. / 2-е изд., перераб. и доп. / М.: Издательская группа «Юристъ», ИНФРА-М Изд. дом ООО, 2001. – 318 с.

Тычковская Е.В.

Учебно-научный институт права
Национального университета водного хозяйства и природопользования

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ ОБЩЕЙ СОБСТВЕННОСТИ СУПРУГОВ

Аннотация

В статье исследованы теоретические вопросы регулирования совместной собственности супругов. На основе анализа научных источников освещены, понятие общей совместной собственности, являющихся объектами такой собственности. Описаны каким образом личное имущество супругов может стать частью общей собственности супругов. Сделанные выводы можно использовать для совершенствования законодательства.

Ключевые слова: собственность, общая совместная собственность, личная собственность каждого супруга, объект общей собственности, презумпция совместной собственности.

Tychkovska O.V.

Institute of Law
National University of Water and Environmental Engineering

THE LEGAL REGIME OF JOINT OWNERSHIP SPOUSES

Summary

Theoretical regulation of common property spouses. Based on the analysis of scientific sources highlights the notion of common property that is the object of such property. Described how the personal property of the spouses can become part of common property of spouses. Conclusions can be used to improve the legislation.

Keywords: property, common property, personal property of each spouse, the object of joint ownership, the presumption of joint ownership.